

Assar, sjukskrivningar och löntagarfonder

Jag kände Assar från min barndom som en vän till mina föräldrar. Långt senare, på 2000-talet, kom våra vägar att korsas igen då vi började arbeta på ett gemensamt forskningsprojekt om orsakerna bakom den skenande sjukskrivningen i Sverige. Under eran av vår nya bekantskap fanns en outtalad fråga: Varför hade Assar och min far slutat att umgås i slutet av 1970-talet?

I seminarierummet på Institutet för internationell ekonomi hänger ett porträtt på Assar. Porträttet visar en lätt distanserad, tillbakalutad man med slocknad blick – allt det som Assar *inte* var. Det missar totalt poängen med Assar. Han hade smittande intensitet, ett brinnande samhällsintresse och en prestigelös diskussionslystnad.

Mitt första minne av Assar härrör från någon gång på 1960-talet. Assar och hans familj hade flyttat in i en villa på Ryttnästarevägen i Vällingby. Assar, tillskyndare av alla modernitetens landvinningar, guidade runt mig och mina föräldrar i villan. Efter flytten till Vällingby umgicks vi en del familjevis. Assar hade ett pingisbord i källaren på sin villa. Några gånger följde jag med min pappa för att spela pingis. Andäktigt satt jag och Assars son Dan och tittade på våra faders intensiva spel. Efter matcherna vidtog lika intensiva diskussioner om olika samhällsproblem.

1. Mysteriet med sjukskrivningarna

Den andra eran av vår bekantskap började långt senare, på 2000-talet då jag hade flyttat från Handelshögskolan till Nationalekonomiska institutionen på Stockholms universitet. Ett stort samhällsproblem vid den tiden var de skenande sjukskrivningarna: på bara några år hade sjukfrånvaron fördubblats. Inga stora policyförändringar hade genomförts som kunde förklara den enorma ökningen och att folkhälsan skulle ha förändrats så mycket på bara några år att det skulle kunna motivera betendeförändringen verkade osannolikt. Ökningen föreföll som ett mysterium.

Jag hade forskat en del om sjukförsäkringen tillsammans med Per Johansson (i dag professor i statistik vid Uppsala universitet). Forskningen hade främst varit inriktad på hur ekonomiska incitament genom ersättningsnivån i sjukförsäkringen påverkade sjukfrånvaron. En dag ringde Assar och frågade om jag ville skriva en artikel med honom om sjukförsäkringsmysteriet. Det ville jag så klart gärna. Dagen före hade Mats Persson, som också

MÅRTEN PALME

är professor i nationalekonomi vid Nationalekonomiska institutionen på Stockholms universitet. På senare tid har hans forskning främst varit inriktad på intergenerationell mobilitet, inkomstfördelning samt hur pensionsystem påverkar tidpunkten för utträdet från arbetsmarknaden. marten.palme@ne.su.se

skrivit en del om sjukförsäkringen, ringt i samma ärende och vi beslutade att förena våra krafter.

Vi var ense om det grundläggande problemet. Det svenska sjukförsäkringssystemet, med dess höga ersättningsnivåer och kanske välfärdsstaten i allmänhet, byggde på en sorts samhälleligt kontrakt som innebar att missbruk av systemet inte var socialt accepterat. Om folk upptäckte att människor i deras nära omgivning utnyttjade systemet i onödan skulle de visa sitt missnöje, vilket var en faktor som höll överutnyttjandet tillbaka. Men om många människor överutnyttjade systemet skulle styrkan i den tillbakahållande faktorn successivt försvagas. Det skulle då uppstå en ”social smitta”. Små, initiala förändringar av sjukförsäkringsutnyttjandet – orsakade av t ex sämre rehabiliteringsinsatser, tillfälliga brister i vården eller lite högre ersättningsnivåer i sjukförsäkringen – skulle därför kunna få mångfalt större effekter än enligt den traditionella teorin om sjukförsäkringar.

Vid tiden för när vi började vårt arbete hade en ny empirisk litteratur om ”sociala interaktioner” (dvs hur människor påverkar varandra utanför de traditionella marknaderna) vuxit fram inom den nationalekonomiska forskningen. Tillämpningarna varierade brett mellan studierna, t ex studerades val av privata pensionsplaner (Duflo och Saez 2003), kriminalitet och bostadsområden (Glaser m fl 1996) och skolresultat och bekantskapskretsar, s k *peer-group effects* (Sacerdote 2001). Det hade också kommit en del studier som hade studerat socialförsäkringar, t ex förtidspension (Rege m fl 2009) och användandet av socialbidrag i USA (Bertrand m fl 2000). Skulle vi kunna tillämpa liknande metoder på problemet med den svenska sjukfrånvaron?

2. Forskning i studiecirkel

Assar organiserade arbetet på ett för mig nytt sätt – som en studiecirkel. Vi var alla tre ganska obekanta med den vetenskapliga litteraturen om sociala interaktioner. Inför varje möte enades vi om läxor i form av läsning av olika vetenskapliga artiklar. I mycket högre utsträckning än jag är van vid från andra forskningsprojekt diskuterade vi också iakttagelser från media och våra respektive bekantskapskretsar. Iakttagelser från ”verkligheten” och den aktuella policydebatten i Sverige vävdes på så sätt in i arbetet med den teoretiska modellen och de ekonometriska specifikationerna.

Mycket av diskussionerna rörde hur lokala sjukskrivningskulturer kunde uppstå. Assar berättade hur han i sin barndom följt med sin pappa, som företrädde fattigvårdsnämnden, till fattiga familjer i Luleås omnejd. Problemet på den tiden var inte att de fattiga ville ha mer stöd, utan tvärtom att försöka förmå de behövande familjerna att svälja sin stolthet och ta emot stödet. Tiderna hade förändrats sedan dess. Välfärdsstaten hade medfört att folk i allmänhet såg till sina rättigheter snarare än sina skyldigheter gentemot samhället.

Ibland flöt samtalen ut mot livsfrågor i allmänhet – och därifrån till

konst. Måleri och, kanske framför allt, musik uppfattade jag som Assars ingångar till konsten. Han gillade poesi också. En gång fick jag en diktsamling av Tomas Tranströmer i födelsedagspresent av honom. Det hände att han ställde sig och målade någon sorts abstrakta kompositioner med tuschpennor på whiteboarden i seminarierummet där vi hade våra möten. Man skulle sträva efter att leva ett intressant liv, tyckte han. Materiell fåfänga, bekvämlighet och lyx var inte Assars grej. Lycka definierade han som inversen av avståndet mellan det upplevda och det förväntade livsutfallet. Olycka och bitterhet hade enligt honom ofta sin grund i alltför högt ställda förväntningar på livet.

3. Identifikationsproblemet

Jag tror att vi alla tre initialt underskattade svårighetsgraden i vår forskningsfrågeställning. Den gränsar till ett fundamentalt problem inom samhällsvetenskaperna: hur identifierar man gruppens påverkan på individens beteende från det faktum att grupper i stor utsträckning formeras av individer med likartade beteenden? Assar gick dock i klinch med frågeställningen och avvisade alla genvägar och förenklingar. Hans envishet i forskningsarbetet parades med hans omisskännliga språkliga pregnans och formuleringsglädje.

Vi fick snabbt tillgång till ett stort datamaterial från Statistiska centralbyrån som omfattade hela den vuxna svenska befolkningen 1996–2002 och innehöll uppgifter om utbetald sjukpenning. Totalt omfattade datamaterialet flera miljoner observationer. Det var exotiskt på den tiden – i början av eran då stora mikrodatabaser med uppgifter från Sveriges olika register börjat bli tillgängliga för ekonomisk forskning. Bostadsområde – den nivå där vi trodde den sociala interaktionen ägde rum – definierades genom s k SAMS-område (Small Area Market Statistic), dvs det område som definieras av samma bostadstyp inom varje församling. I Sverige finns ca 9 000 sådana områden.

Det vi kämpade mest med under arbetet med uppsatsen var identifikationsproblemet – att hitta en variation i sjukskrivningen på bostadsområdesnivå som inte var korrelerad med egenskaper hos individerna i bostadsområdena som, i sin tur, var korrelerad med sjukskrivningen. Att beskriva hur vi tillslut löste detta problem skulle leda för långt i detta sammanhang; den intresserade läsaren kan dock titta i vår publicerade uppsats (se Lindbeck m fl 2016).

Våra resultat visade att den individuella sjukskrivningen påverkades av den genomsnittliga nivån i bostadsområdet. Effekten var dock ganska liten; punkttestimatet i vår huvudanalys gav en multiplikatoreffekt på 1,23. Detta innebar att en initial ökning av sjukfrånvaron på en procentenhet (till följd av exempelvis höjd sjukpenning eller uppträdandet av en smittsam epidemi) resulterade i en ytterligare ökning av sjukfrånvaron på 0,23 procentenheter. Slutsatsen blev således att den gruppeffekt vi identifierat bara kunde

förklara en liten del av den dramatiska ökningen av sjukfrånvaron i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet. Det är dock viktigt att komma ihåg att den sociala interaktionen på bostadsområdesnivå bara är en av en rad möjliga. En människa påverkas inte enbart av grannarna, utan också av en rad andra sociala faktorer (som massmedia m m). Effekten av de normförändringar som potentiellt ägde rum på nationell nivå under perioden kunde vi inte mäta.

Assars intensitet drevs fram av en slags oro, gränsande till ångest över att arbetet inte skulle kunna avslutas. En gång fick jag ett mail av honom där han skrev att mina ideliga fördröjningar av arbetet hade drivit honom in i en akut depression. Han misstänkte att jag prioriterade annat framför vårt gemensamma projekt. Till slut lyckades vi i alla fall få studien publicerad i *Scandinavian Journal of Economics*, som nog får anses som en ganska hygglig tidskrift. Att vi ändå inte var riktigt nöjda hade nog att göra med att tidskriftens nivå låg under våra högt ställda förväntningar – Assars definition på besvikelse.

4. En outtalad fråga

En stor del av vår bekantskap präglades av en outtalad fråga. Under en lång tid, från början på 1950-talet, hade Assar och min pappa varit nära vänner. Någon gång i slutet av 1970-talet hade de slutat umgås. Assar beskriver händelsen i sina memoarer, men kunde inte ge någon entydig bild av varför vänskapen upphörde. I talrika nekrologer om Assar antar skribenterna att Assars kritik av löntagarfonderna låg bakom (se t ex Nils Lundgrens i *Ekonomisk Debatt* nr 7 2020). Vissa saker talar emot den hypotesen. En historia som Assar berättade flera gånger var att han i ett tidigt skede av löntagarfondsdebatten av någon partifunktionär, oklart vem, blivit kallad ”en lus i rörelsens fana”. Min pappa hade ringt upp Assar och beklagat uttalandet och samtidigt uppmanat honom att fortsätta kritiken.

Efter det att Assars memoarer hade publicerats kom frågan upp explicit. Vi beslutade att han och jag skulle äta lunch tillsammans för att försöka reda ut saken. Jag erinrade mig att min pappa fått frågan av någon gäst i hemmet tidigt på 1980-talet. Han svarade att han var sur på Assar för att han inte hade kritiserat den borgerliga regeringen. Enligt min far bedrev regeringen en ”dålig socialdemokratisk politik” med stora statliga stöd till de krisande varvs- och tekoindustrierna finansierade genom lån. Det var ett sätt att sopa problemen under mattan, men svårt att kritisera eftersom många arbetare skulle förlora sina jobb utan de statliga stöden. Min far menade att Assars indirekta stöd hade givit politiken en sorts vetenskaplig legitimitet. Vid lunchen protesterade dock Assar högljutt mot den beskrivningen och menade att han visst hade kritiserat regeringen i en rad andra sammanhang. Så varför hade de två slutat att umgås under 1980-talet? Vi kom inte gåtans lösning ett dugg närmare under lunchen.

Genom åren har många frågat mig vad min far *egentligen* tyckte om lön-

tagarfonderna. Jag har aldrig kunnat ge ett entydigt svar på frågan. Jag tror att han i ett tidigt skede försökte styra bort från fonderna, vilket samtalet med Assar indikerar, och att han i ett senare skede försökte begränsa deras omfattning. Harry Schein berättade en gång att min far till honom sagt att han varit villig att kompromissa bort allt utom namnet löntagarfonder. SAF hade emellertid motsatt sig varje form av kompromiss eftersom de insett fondernas potential för att mobilisera i de egna leden. På så sätt kunde SAF och borgerligheten flytta fram sina positioner i den allmänna samhällsdebatten.

Assar blev med tiden en högprofilerad motståndare till löntagarfonderna. Jag tror min pappa uppfattade det som omöjligt att under den eran återuppta vänskapen med Assar. I så motto hade väl Nils Lundgren m fl rätt i att löntagarna kom i vägen för deras vänskap. Jag kommer dock ihåg att min pappa alltid upprätthöll någon sorts lojalitet mot Assar och försvarade honom. ”Assar ställer först upp olika förutsättningar och sedan för han ett 100 procent logiskt resonemang”, kommer jag ihåg att han en gång sa till en Assar-kritisk besökare i mitt föräldrahem.

5. En liberal interventionist

Assar beskrivs ofta som en utpräglad liberal. Jag tycker beskrivningen är delvis missvisande. Även om han så klart hyllade frihetliga principer uppfattade jag honom som interventionist i hjärtat. Han var utpräglad keynesian när det gällde konjunkturteori och ironiserade gärna över många av Chicago-skolans teorier – som t ex teorin om *real business cycles*. Även om han var en kritiker av välfärdsstaten trodde han på det som han ansåg var välfärdsstatens fundament – inkluderande t ex allmän sjukförsäkring och *pay-as-you-go*-pensioner. Däremot var han mer skeptisk till utvecklingen av välfärdsstaten som ett medel till samhällsförändring. Utvecklingen av barnomsorg i offentlig regi och utbyggnaden av föräldraförsäkringar såg han som en form av ”socialisering av familjen”.

Jag tror att hans syn på välfärdsstaten också avspeglade sig i hur han betraktade inkomstfördelningen i ett samhälle – den dominerades av aversion mot fattigdom, snarare än att han såg ett egenvärde i en jämn inkomstfördelning sett över hela befolkningen. Att omfördela inkomster från riktigt rika till någon sorts medelklass såg han mest innebära höga kostnader utan tydliga vinster.

Assar fick det han strävade efter: han fick ett otroligt intressant liv. Det är få förunnat att ha spelat en så framträdande roll i den svenska samhällsdebatten under en formativ tid. Han byggde upp ett framgångsrikt forskningsinstitut och lämnade ett bidrag med imponerande bredd till den nationalekonomiska forskningen. Dessutom tyckte jag han under sin tid upprätthöll en sort kvalitets- och relevanskriterium som influerade hela den nationalekonomiska forskningen i Sverige. För honom var målet – att förstå viktiga problem i samhället – huvudsaken. Och om analysen tillförde något

till vår förståelse av denna verklighet – var den mödan värd, oavsett vilken teori och vilken metod som användes.

REFERENSER

- Bertrand, M, E F P Luttmer och S Mullainathan (2000), "Network Effects and Welfare Cultures", *Quarterly Journal of Economics*, vol 115, s 1019–1055.
- Duflo, E och E Saez (2003), "The Role of Information and Social Interactions in Retirement Plan Decisions: Evidence from a Randomized Experiment", *Quarterly Journal of Economics*, vol 118, s 815–842.
- Glaeser, E L, B Sacerdote och J A Scheinkman (1996), "Crime and Social Interactions", *Quarterly Journal of Economics*, vol 111, s 507–548.
- Lindbeck, A, M Palme och M Persson (2016), "Sickness Absence and Local Benefit Cultures", *The Scandinavian Journal of Economics*, vol 118, s 49–78.
- Lundgren, N (2020), "Universiteten har tre uppgifter – Assar Lindbeck var lysande på dem alla", *Ekonomisk Debatt*, årg 48, nr 7, s 5–6.
- Rege, M, K Telle och M Votruba (2009), "The Effect of Plant Downsizing on Disability Pension Utilization", *Journal of the European Economic Association*, vol 7, s 754–785.
- Sacerdote, B (2001), "Peer Effects with Random Assignment: Results for Dartmouth Roommates", *Quarterly Journal of Economics*, vol 116, s 681–704.